

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
University of Süleyman Demirel Faculty of Theology Journal
ISSN: 1300-9672 e-ISSN: 2602-2346

**Âşık Paşa'nın Garîb-nâme Adlı Eseri Bağlamında Din-Hukuk-Ahlak İlişkisi Açısından
Adalet Kavramı**

The Relation of Religion-Law-Moral in The Context of Âşık Paşa's Work Named Garîb-nâme

Ümmühan ARK

Dr, Öğr. Üyesi Bartın Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Fıkıh Ana Bilim Dalı
Bartın University Faculty Of Islamic Sciences Department Of Fiqh
Isparta/Turkey

uark@bartin.edu.tr | [orcid.org//0000-0002-0414-6985](https://orcid.org/0000-0002-0414-6985)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 2 Aralık / December 2021

Kabul Tarihi | Accepted: 27 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran / June 2022

Atıf | Cite as: Ümmühan Ark, “Âşık Paşa'nın Garîb-nâme Adlı Eseri Bağlamında Din-Hukuk-Ahlak İlişkisi Açısından Adalet Kavramı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (Haziran 2022/1), 133-154.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyyatdergisi@sdu.edu.tr

Âşık Paşa'nın Garîb-Nâme Adlı Eseri Bağlamında Din-Hukuk-Ahlak İlişkisi Açısından Adalet Kavramı

Öz

Din, hukuk ve ahlakın her üçü de toplumsal hayatı düzenleme amacı güden normatif yapılardır. Aynı şekilde her üçü de değerler alanı ile ilgilenir ve olması gerekene yönelir. Bu yapılar içerisinde din iyi-kötü, doğru-yanlışın belirleyicisi konumunda yer alırken ahlak, dinin belirlediği bu değerlerin kişinin vicdanında bir yankı bularak yaşantıya dönüşmesi ile ilgilenir. Diğer yandan hukukun ise birtakım yaptırımlar koyarak din ve ahlakın hedeflediği değerlerden sapmaları önlemek gibi bir görevi vardır. Kural koyuculuğu ve yaptırım gücü bakımından ilk bakışta hukuk, ahlaktan daha güçlü bir yapı olarak düşünülse de hakikatte öyle değildir. Çünkü hukuk yürürlükte olması için dışarıdan bir güce ve otoriteye ihtiyaç duyan bir takım şekil ve kurallardan ibarettir. Oysa ahlak, varlığının içeriden oluşu yanında hukuka meşruiyet kazandıracak ilkelere oluşması ve hukuka uygun davranışları teşvik etmesi bakımından önemlidir. Aslında hukukun, otoritesini ahlaki ve vicdani olandan aldığı ve hatta bu ahlaki ve vicdani ilkelerin normatif hale getirilmesiyle oluştuğunu ifade etmek gerekir. Nitekim vicdani-ahlaki değerlere uymayan bir hukuk kuralının uzun süre yürürlükte kalması mümkün değildir.

Hukuktan farklı olarak fıkıh ise iman esaslarıyla ve ahlaki değerlerle olan bağı sayesinde gücünü; katı kurallardan ve yaptırımlardan değil, coşkulu, samimi kişiyi aynı zamanda manevi doyuma da götüren bu yapıların bir bütün halinde senkronize olmuş varlığından almaktadır. Nitekim bu şekil ve kurallar, toplumsal ve kültürel yapılarla bağlantılı olarak değişkenlik gösterir, sonsuza kadar kalıcı ve değişmez değildir. Oysa kalıcı ve canlı olan, akide ve ahlaki değerlerle kurulan bağ sayesinde elde edilen ilkelerdir. Bu ilkelerin ne zaman ve nasıl hayat bulacağı fıkıhın geçici ve örfi olan yanını gösterir. Dogmatik yanına tutunarak fıkıhı yalnızca bu şekil ve kurallardan ibaret kılmak, onun dinamizmine ket vurmak anlamına gelebileceği gibi fıkıhı, hayatta karşılığı olmayan basmakalıp bir yapı haline de dönüştüreceğinden bu bağın kurulması oldukça önemlidir. Esasen Kur'an'da da hukuk ile ahlakın iç içe olduğu görülür. Ahlaki ilkeler ahkam ayetlerinin içerisine yerleştirilmiştir. Böylece Kur'an bir yandan nazil olduğu dönemin uygulamaları üzerinden sosyal ve hukuki yapıyı eleştirirken diğer yandan da ilkesel olan ile yerel olanın ayırımına dair ipuçları sunar. Bu çalışmanın amacı, 14. yüzyılda Anadolu'da önemli bir âlim ve mutasavvıf olan Âşık Paşa'nın Türk İslam geleneğinin önemli manzum metinlerinden olan Garîb-nâme isimli eserinden bu bağın kuruluşuna dair bazı örnekler sunmaktır. Çalışmada din-hukuk-ahlak ilişkisi "adalet" kavramı çerçevesinde ele alınacaktır.

"Adalet" bir değer olarak dinin ve ahlakın konusu olduğu gibi aynı zamanda hukukun da temel amacıdır. Kur'an'da sık sık bir ilke ve değer olarak "adalet" kavramına atıf yapılmıştır. Bu bağlamda adil kişinin özellikleri, adaletin gerçekleşmesinin şartları, gerçekleşmediği takdirde dünyevi ve uhrevi sonuçları üzerine 'Âşık Paşa'nın yaptığı değerlendirmeler önemlidir. Âşık Paşa Garîb-nâme'de öncelikle bu yolda nefsin terbiye edilmesi, gönlün ve vicdanın eğitilerek kâmil bir dereceye ulaşılması

için dini ve ahlaki öğütler verir. Eser, üslubu ve muhtevası ile canlı ve tesirli bir biçimde “adalet” ilkesinin işlenmesi ve içselleştirilmesine dair iyi bir örnektir. Bu sebeple kültürel devamlılık açısından yeni çalışmalara bir ilham kaynağı olarak ele alınması faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Hukuk, Ahlak, Adalet, Âşık Paşa, Garîb-nâme

**The Relation of Religion-Law-Moral in The Context of Âşık Paşa's Work Named Garîb-name
Abstract**

Religion, law, and morality are all normative structures that aim to organize social life. Likewise, all three deal with the domain of values and tend to what should be. Within these structures, while religion is in the position of determining the right and wrong, morality is concerned with the transformation of these values determined by religion into a life by finding an echo in the conscience of the person. On the other hand, the law has a duty to prevent deviations from the values targeted by religion and morality by imposing certain sanctions. Although at first glance, law is thought to be a stronger structure than morality in terms of rule-making and sanctioning power, it is actually not. Because the law consists of a number of forms and rules that need an outside power and authority in order to be in effect. However, morality is important in that it consists of principles that will give legitimacy to the law and encourages legal behavior, as well as being internal. In fact, it should be stated that the law takes its authority from the moral and conscientious and even it is formed by making these principles normative. As a matter of fact, it is not possible for a rule of law that does not comply with conscientious and moral values to remain in effect for a long time.

Fiqh, on the other hand, has its strength thanks to its ability to establish a strong connection with the principles of faith and moral values; It derives not from rigid rules, formalism and sanctions, but from the synchronized existence of these structures as a whole, which leads the enthusiastic, sincere person to spiritual satisfaction at the same time. As a matter of fact, these shapes and rules vary in relation to social and cultural structures and are not permanent and unchangeable forever. However, the principles that are permanent and alive are the principles that are obtained through the bond established with creed and moral values. When and how these principles come to life shows the temporary and customary side of fiqh. It is very important to establish this connection, as it may mean to make fiqh composed of only these shapes and rules by holding on to its dogmatic side, to inhibit its dynamism, and to turn it into a stereotypical structure that has no counterpart in life. In fact, it is seen that law and morality are intertwined in the Quran. Moral principles are embedded in the verses of judgment. Thus, while the Quran criticizes the social and legal structure through the practices of the period it was revealed, on the other hand, it offers clues about the distinction between the principled and the local.

The aim of this study is to present examples from the work of Asik Pasha, an important scholar and sufist in Anatolia in the 14th century, Garîb-nâme, which is one of the important poetic texts of the Turkish Islamic tradition, regarding the establishment of this living bond. "Justice" is the

subject of religion and morality as a value, and it is also the main purpose of law. The concept of "justice" is frequently referred to as a principle and value in the Quran. In this context, the evaluations made by 'Aşık Pasha on the characteristics of the just person, the conditions of the realization of justice, and the worldly and otherworldly consequences if not fulfilled are important. In the *Garîb-nâme*, he firstly gives religious and moral advice in order to educate the soul, to educate the heart and conscience in this way and to reach a perfect level. The work is a good example of the processing and internalization of the principle of "justice" in a lively and effective way with its style and content. For this reason, it will be useful to consider it as a source of inspiration for new studies in terms of cultural continuity.

Key Words: Religion, Law, Morality, Justice, Âşık Pasha, *Garîb-nâme*

Giriş

Din, hukuk ve ahlak aralarındaki mahiyet farklılığına rağmen, normatif yapılarıyla fertlerin ve toplumun güven ve huzur içinde yaşamasını temel gaye edinmişlerdir. Bunun için her üçü de haksızlıkların önlenmesi, adalet ve hakkaniyetin hâkim olduğu bir düzenin oluşmasında önemli bir işleve sahiptir. Din, hukuk ve ahlakın hedeflediği adaletin gerçekleşmesi ile sorumlulukları yerine getiren ile getirmeyen, toplumsal düzene uyan ile uymayan birbirinden ayrılır ve davranışına uygun bir karşılık alır. Bu nedenle adalet her biri için kilit kavramdır. Bu kısımda öncelikle adalet kavramına ve ilintili olduğu kavramların çerçevesine değinilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve: Adalet ve İlgili Diğer Kavramlar

Adâlet, "fiil ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak gibi manalara gelir.¹ Duygu, düşünce, ahlâk ve davranışlardaki denge, aşırılıklardan uzak olmak anlamında itidal kavramına da işaret eder.² Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "vasat ümmet"³ ifadesi de müfessirler tarafından İslâm toplumunun "adâlet" üzere olmasına yapılan bir vurgu olarak anlaşılmıştır. Buna göre İslâm ahlâkı sosyal hayatta da aşırılıklardan uzaklığı, dengeli ve uyumlu bir hayat tarzını ön görmüştür. Adaletin bir diğer anlamı müsâvat/eşitliktir. Bir ahlâk ve hukuk terimi olarak müsâvat kavramı genellikle değer, hak ve sorumluluk bakımından insanlar arasında eşitliğin gözetilmesini ifade eder. Burada geçen eşitlik kavramı ahlâk felsefesinde; insanların güç ve kapasiteleri, insan onuruna sahip olmaları ve belli sosyal şartlar yönünden eşitliği ifade etmektedir.⁴ İslam ahlak geleneğinin en önemli isimlerinden İbn Miskeveyh *Tehzîbü'l-ahlak* adlı eserinde eşitlik kavramını adalet ve birlik fikriyle ilişkisi açısından bir âdil paylaşım ilkesi olarak görmektedir. Ona göre eşitlik, "bir kimsenin faydalı şeylerdeki faydanın çoğunu, zararlı şeylerde ise zararın azını kendisine ayırması şeklindeki bencillikten kaçınarak fayda ve zararda başkaları için de ölçüyü gözetmesidir" ki adalet fikri de esasen

¹ Mustafa Çağrı, "Adalet", *DİA*. (İstanbul, 1988), c. 1, s. 344.

² Mustafa Çağrı, "İtidal", *DİA*. (İstanbul, 2001), c. 23, ss. 456-457.

³ Bakara 2/143.

⁴ İlhan Kutluer, "Müsâvat", *DİA*. (İstanbul, 2006), c. 23, ss. 76-79.

bu ölçüden çıkmıştır.⁵ Bu bağlamda “hisse, ölçü, insafı olma, adalet, adaletli pay” gibi anlamlar ifade eden “kıst” kelimesi de önemlidir. “Kıst”, mastar olarak kullanıldığında hem “adaletli olma, birine hakkını ve payını âdil bir şekilde verme” hem de “adaletsizlik yapma, birine hak ettiği payı vermeme”, isim olarak kullanıldığında ise “adalet” manasına gelir.⁶

Adalet kavramı ile ilgili zikredilecek bir diğer kavram ise “hak” kavramıdır. Hak aynı zamanda objektif bir kavram ve sabit bir kanun ilkesidir. Kur’an, bir hakkın elde edilmesi konusunda hüküm verilirken, kendi lehine hükmedilmesi halinde bundan memnun olan, fakat aleyhine hükmedildiğinde bu hükmü geçersiz sayanları zalim olarak niteler.⁷ Dolayısıyla şahsî menfaat elde etme, akrabalık, düşmanlık gibi hissî durumlar ile taraflardan birinin herhangi bir yönden daha imtiyazlı görünmesi ya da tam tersi bedenî veya ruhî bakımdan kusurlu bulunması gibi sebeplerle bir hakkın ihlâli ve adaletsizlik haklı gösterilemez.⁸ Çünkü bu durum adaletin zıddı olan zulmün ortaya çıkmasına sebep olur.

2. Adaletin Önemi

Kişisel çekişmelere ve toplumsal çatışmalara son verebilecek bir değer olan adalet, Kur’an’ın da ısrarla vurguladığı erdemlerden birisidir. “Ey iman edenler! Adaletli olmak konusunda çok titiz davranın. Kendinizin, anne-babanızın ve akrabalarınızın aleyhine de olsa, Allah için doğru şahitlik yapın. Hakkında şahitlik yaptığınız kimse ister zengin ister fakir olsun adaletten ayrılmayın. Çünkü Allah’ın emrine uymak (adaletten ayrılmamak) zengin ve fakiri, anne-baba ve akrabaları korumaktan daha önemlidir. Onların haklarını Allah daha iyi gözetir. Boş arzu ve heveslerinize uyararak adaletten ayrılmayın. Gerçeği çarpıtır ya da şahitlik etmekten kaçınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır”⁹, “Ey iman edenler! Allah hakkı için dosdoğru adaletli şahitler olun. Sakın bir topluluğa olan öfkeniz sizin haksızlık yapmanıza yol açmasın. Evet daima adaletli olun. Böyle olmanız Allah’ın emir ve yasakları konusunda sorumluluk sahibi, duyarlı ve bilinçli olmanız bakımından en uygun olanıdır. Allah’ın azabından sakının, doğrusu Allah sizin yapıp ettiklerinizden daima haberdardır”¹⁰ ayetleri müminleri dünyada her durumda adaleti gözetmeye çağırır.

İyi bir toplumsal yapı kurmanın iki temel prensibini ehliyet ve adalet olarak özetleyen İbn Teymiye buna delil olarak “Allah emanetleri; görev ve sorumlulukları ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletli davranmanızı emreder”¹¹ ayetini gösterir. Ayetteki “emanet” kelimesi isim olarak sözlükte insana korunması ve yerine getirilmesi için verilen şey, gerçekleştirilmesi zorunlu hak anlamlarına gelir. Buradaki anlamı ise, yerine getirilmek üzere ehline verilen her türlü iştir. Bir fıkıh usulü terimi olarak “ehliyet” kişinin başkasına ait birtakım hakları

⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, çev. Abdülkadir Şener vd. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), s. 34; Çağrıci, “Adalet”, c.1, s. 344.

⁶ Mustafa Çağrıci, “Kıst”, *DİA*. (Ankara, 2002), c. 25, ss. 502-503.

⁷ Nûr 24/48-51.

⁸ Mâide 5/8; en-Nisâ 4/3; Âl-i İmrân 3/75.

⁹ Nisa 4/135.

¹⁰ Maide 5/8.

¹¹ Nisa 4/58.

kabul ve ikrara, başkasına karşı da kendisi için bir kısım hakların sübutuna elverişli bulunması halidir. Genel anlamda ehliyet herhangi bir görevi üstlenebilme becerisi, bir işi yapabilme yeterliliği ve uzmanlık anlamlarına gelir. Demek ki ümmetin kamu işlerini tevdi edeceği kişilerde arayacağı birinci vasıf ehil olmak, ikincisi ise ahlakın ve hukukun temel prensibi olan adaletten ayrılmamaktır. Bir sonraki ayette ise, “Ey iman edenler, Allah’a, peygambere ve sizden olan yöneticilerinize itaat edin. Herhangi bir meselede ihtilafa düştüğünüzde konuyu Allah’a ve Peygambere götürün. Çünkü siz Allah’a ve ahiret gününe inanan kimselersiniz. Bilin ki bu sizin için daha hayırlıdır ve neticesi en güzel olan da budur”¹² buyrulur. Buradaki “ülü’l-emr/yönetici” tabiri, devlet idarecileri ve alimlerdir.¹³ Yine ihtilafların çözüm mercii Hz. Peygamber döneminde yazılı hukuk olan Kur’an’dır. Sonraki dönemlerde Müslümanlar bu mirası içtihad ile zenginleştirerek devam ettirmişlerdir.¹⁴

Adaletle ilgili olarak “Onlardan bazıları kendisine zulmeder, bu emanetin hakkını vermez, bazıları ise orta bir yolu izler (çoğu zaman onunla amel etmekle beraber hataları da olabilir). Diğer bir kısmı da Allah’ın izniyle iyi işlerde (bu emanetin hakkını yerine getirmekte) en önde gider”¹⁵ ayetine Şevkânî’nin getirdiği yorum ilginçtir. Şevkânî ayetteki “zalim” kelimesini, kendisi başkasına karşı âdil olmadığı halde başkasından adalet bekleyen, “orta halli” ifadesini hem âdil olan hem adalet bekleyen, “hayırda yarışan” ifadesini de başkalarının adaleti gözetip gözetmediğine bakmaksızın her durumda kendisi adil olan kimseler kast edildiğini beyan eder.¹⁶ Mutlak anlamda adaletin ahirette gerçekleşeceği ve hiçbir haksızlığa mahal vermeyecek şekilde hükmedileceği “Biz kıyamet günü öyle doğru öyle hassas teraziler kuracağız ki kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmayacak. Hardal tanesi kadar bile olsa iyi ve kötü herkesin yaptığını bu teraziye koyacağız”¹⁷ ayetinde vurgulamıştır. Ancak dünyada adaletin sağlanması her zaman mümkün olmayabilir. Çünkü insanlar haklı görünmek amacıyla karşı tarafı yanıltma temayülü gösterebilirler. Nitekim bir miras davası sebebiyle huzuruna gelen iki kişiye Hz. Peygamber, “Siz muhakeme edilmek üzere bana geliyorsunuz. Ben bir insanım. Biriniz delilini ifade etmekte diğerinden daha üstün olabilir. Ben de dinlediğime göre hüküm veririm. Hanginizin lehine, diğerinin hakkı olan bir şeyi hükmedersem onu almasın. Çünkü böyle bir durumda ben ona ateşten bir parça ayırıyorum demektir. Kıyamet gününde bu hak o kimsenin boynunda bir boyunduruk gibi asılmış olarak (Allah’ın huzuruna) gelecektir.”¹⁸ Zikredilen ayet ve hadisler bir erdem olarak adaletin önemine dikkat çekerken, imanın bir gereği olarak müminleri her durumda

¹² Nisa 4/59.

¹³ Bkz. Talip Türcan, “ülü’l-emr” *DİA*. c. 42, s. 295-297. (İstanbul 2012); Gazali ülü’l-emr ile peygamberler, yöneticiler, alimler ve vaizlerin kastedildiğini ifade eder. Bkz. Gazali, *İhyâu Ulûmi’-d-dîn*, İstanbul, ty., cilt: 1, s. 85; İsfehânî de aynı anlam için bkz. Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), s. 90. İbn Arabî ülü’l-emrin emirler ve alimleri kapsadığını söyler. İbn Arabî, *Tefsiri Ahkâmî’l-Kur’an*, c. 1, s. 574.

¹⁴ İlhami Güler, *İman-Ahlak İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), s. 76.

¹⁵ Fâtır 35/32.

¹⁶ Muhammed b. Ali eş-Şevkani, *Fethu’l-kadir* (Beirut, 1991), c. 4, s. 400; Mustafa Çağrı, “Ahlaki Müeyyide”, *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*, ed. Muhammed Şevki Aydın-Hadi Adanalı (Ankara: DİB Yayınları, 2017), ss. 186-187.

¹⁷ Enbiya 21/47.

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, ts. c. 4, s. 321.

adaletli olmaya çağırır. Allah adil davrananları sevdiği gibi zulmedenleri sevmez ve onları azapla tehdit eder. Mesela devletin yasama yetkisi elinde olan Peygamber ve aynı zamanda devlet başkanı olan Davud'a Allah'ın tavsiyesi şöyledir: "Ey Davud! Biz seni bu ülkede hükümdar kıldık. Öyleyse insanlar arasında hakkaniyetle/adaletle hükmet, hevana uyma. Yoksa bu seni Allah yolundan saptırır. Bil ki Allah yolundan uzaklaşanlara, hesap gününü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap vardır."¹⁹

Adaleti yerine getirmenin zarureti ile ilgili olarak Ragıb el-İsfahani de şu ayeti delil gösterir: "Hiç şüphe yok ki Allah (indirdiği bir kitapta) insanlara adaletli davranmayı, onları affedip iyilik yapmayı ve (yoksul) akrabaya maddi yardımda bulunmayı emreder."²⁰ Ayet adaletin yerine getirilmesi gereken asgari bir sorumluluk, ihsanın ise fazilet derecesi olmasından söz eder. Adalet gerekli ve zorunlu olanı yerine getirmektir. Adaleti ihmal eden bir kimse ahlakı da tamamlamış olmaz. Hukukun üzerinde çokça durduğu adalet düşüncesi, hayatın devamı için temel olmakla birlikte hayatı güzel kılmak için ihsana ihtiyaç vardır. Çünkü adalette karşıdakinin hakkını vermek söz konusu iken, ihsanda daha fazlasını vermek söz konusudur.²¹ Eğer bir toplumda adalet asgari bir çerçeve olarak yerleşmemişse orada ihsandan, faziletten söz etmek artık mümkün olmaz.²² Mâun sûresinin "Ey Peygamber! Görüyorsun değil mi? Şu, dini, hesap gününü yalanlayanı? O, yetimi horlar, itip kakar. Yoksulu doyurmaz, kimseyi de buna teşvik etmez. (Bir de tutmuş kendince ibadet ediyor.) Yazıklar olsun böylesi ibadet edenlere! Onların yaptıkları ibadetin ne olduğundan haberleri bile yok. İşleri güçleri gösteriş. (Bırakın yoksulu doyurmayı) en küçük bir şeyi ödünç bile vermezler"²³ şeklindeki ayetleri de buna dikkat çeker. Adalet duygusu gelişmemiş kişinin ibadetlerin özüne ulaşamaması ve amellerinin boşa çıkmasını anlatan pasajlar önemlidir. Dolayısıyla adalet ahlakın teminatıdır.²⁴ Hz. Peygamber bir yandan Mekke döneminde haktan ve hakikatten yana olmayı ve zulme karşı durmayı vicdanlara işlerken diğer yandan Medine döneminde bunu sağlayacak hukuki düzenlemeler yapmıştır. Esasen bizzat İslam'ın ortaya çıkışı ve Hz. Peygamber'in risaleti toplumdaki her türlü haksızlığa, zulme, baskıya karşı adil bir toplumsal düzen oluşturma gayesi taşır.

3. İslam Hukuku Açısından Adalet

Cahiliye toplumundaki ırk, cinsiyet ve statü konusundaki eşitsizlikler ve gelir dağılımındaki adaletsizlik Kur'an'ın sıklıkla eleştirdiği konular arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra Kur'an ve Sünnet'te, zekât vermek, açları doyurmak, yoksula ve yetime yardımcı olmak, köle azat etmek gibi sosyal adalete katkı sağlayan uygulamalar mevcuttur. Nasslarda çizilen bu çerçeve klasik fıkıh kitaplarında da takip edilerek zekât, zenginlerden ihtiyaç sahiplerine ulaşan bir ibadet olarak sosyal adaleti sağlamada önemli bir araç olmuştur. Ayrıca dünyevi ve uhrevi yükümlülüğü bir araya getiren

¹⁹ Sad 38/26.

²⁰ Nahl 16/90.

²¹ Râgıb el-İsfahani, *el-Müfredât*, s. 680.

²² Kadir Canatan, "Ahlakın İmkân ve Koşulları", *Yetkin Düşünce, Ahlak ve Menfaat* 4 (2018), s. 28.

²³ Maûn 107/1-7.

²⁴ Canatan, "Ahlakın İmkân ve Koşulları", s. 29.

zekâtın, sadaka, hediye, hibe gibi isteğe bağlı birtakım uygulamalarla desteklenmesi de gelir dağılımının dengelenmesinde ilave bir rol oynamıştır.²⁵

Fıkıh, iman esaslarıyla ve ahlaki değerlerle kurduğu bağ sayesinde adaletin toplumda içselleştirilmesini ve yerleşmesini sağlar. Bu durum aslında hukukun daha işler olmasına yardımcıdır. Nitekim klasik fıkıh literatürü sadece davranışlarımızla ilgili katı kuralların sıralanmasından ve fıkıhın zahirinden ibaret değildir. Fukaha fer'î meseleleri mümkün olduğunca dinin asıllarıyla ilişkilendirme, hükümlerin sadece kazaî yönüyle yetinmeyip diyani cihetini de dikkate alma uyarısını sıklıkla yapmıştır. Hatta Müslümanın genel akidesi ve kuralların zihin-tefekür boyutu, fıkıhın genel zeminini oluşturduğundan ona fikh-ı ekber denmiştir.²⁶

İslam fıkıh düşüncesindeki kazai-diyani hüküm ayrımı bu açıdan önemlidir. Ayrıca fetva-takva ayrımında da fetva müftinin verdiği hüküm, takva ise bireysel vicdanın fetvayı aşan “adalet” arayışıdır. Kazai olan yani hukuki olan düzenlemeler beşerin ihtiyaçlarına, zaman ve zeminin gereklerine göre değişebilir, geçicidir ve yenilenmeye daima açıktır. Bu durum Mecelle’de “Ezmanın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkâr olunamaz”²⁷ prensibi ile ifade edilir. Kazai düzenlemelerin amacı da esasen diyani/dini/vicdani olan hedefleri gerçekleştirmektir. Bu hedefler her dönemde kalıcı olan ve kazai düzenlemelere yön veren, Yaradan’ın nihai anlamda ve bütün gönderdiği dinlerde gerçekleştirmek istediği üst hedeflerdir. Adaletin gerçekleşmesi dini açıdan bir hedeftir ama bunu gerçekleştirecek düzenlemeler kuşkusuz toplumdan topluma, kültürden kültüre ve zamandan zamana değişiklik arz edebilir. Bu bağlamda “adaleti” gerçekleştirecek alternatif uygulamalara kapı açılması, her dönemde içtihat müessesinin canlı kalmasına imkân sağlamıştır.

Bir ilke ve ideal olarak adalet aslında yasanın var olmasını sağlayan ve aynı zamanda yasayı sorgulayan “daha üst bir yasa” olarak düşünülebilir. Dolayısıyla adalete “Yasanın yasa” demek de mümkündür.²⁸ Ancak adaletin yalnızca bir ilke, ideal ve erdem olarak kabulü, herhangi bir kişi ya da topluluğun kendi menfaatine uygun bir adaleti benimsemesine hatta adaleti bizzat kendisi olarak görmesine sebep olabilir. Son derece subjektif olan bu bakış açısını objektif hale getirmek için Kur’an’ın takva vurgusuna kulak vermek gerekir. Zira adaleti sağlamada her ne kadar seçim ve karar kişinin olsa da gerçek değerlendirmenin Allah’ın yetkisinde olduğu şeklindeki anlayışı ifade eden takva, ulaşılması istenen en büyük derecedir. Bu noktada pozitif yasa da denilebilecek hukuki/kazai düzenlemelerin avantajı, vicdanın bin bir çeşit ihtilafından kurtulmaktır. Vicdanın avantajı ise, yasanın altının oyulduğunu görmek veya yasadaki keyfiliği fark etmektir. Yasanın olmadığı yerde adalet de

²⁵ Ömer Yılmaz-Veli Sırım, “Zekât-Sosyal Adalet İlişkisi: Gelir Dağılımındaki Adaletsizliklere İlişkin Teorik Yaklaşımlarla Mukayeseli Bir İnceleme”, *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri* 1 (2017), ss. 76-85.

²⁶ Ali Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme* (İstanbul: KURAMER, 2016), ss. 252-253.

²⁷ Mecelle, 39. Madde; Bkz. Mustafa Yıldırım, *Mecellenin Külli Kaideleri* (İzmir, 2000), s. 108.

²⁸ İlhami Güler, “Pozitif Yasa (Hukuk-Kanun) ve Vicdan Arasında Adaleti (Allah’ı Arama)”, *Yetkin Düşünce, Ahlak ve Menfaat* 4 (2018), ss. 122-123.

olamaz.²⁹ Bununla beraber yukarıda da zikredildiği gibi, ahlakın yardımı olmadan sadece hukuki düzenlemelerle zulüm ve haksızlıkları önlemek, toplumsal barışı ve huzuru sağlamak mümkün değildir. İnsanlar arasındaki münasebetleri, yalnızca hukuki yasalara dayandırmak, insanlığın manevi yönünü görmezden gelmek demektir.³⁰ Hatta dikkatle bakılacak olursa günlük hayatta insanlar arası ilişkiler, ahlaki esaslarla sürdürülür. Görünmeyen bu ahlaki yasalar o kadar etkilidir ki birçok suçlunun, sadece vicdan azabı veya Allah korkusu gibi sübjektif cezaların baskısına dayanamayarak ispat edilemez durumdaki suçlarını itiraf etmelerini sağlar. Sonuç olarak ahlaki fiiller her ne kadar özgürlük alanına girse de bu durum ahlaki vazifelerin keyfiliği anlamına gelmez. Ahlak kuralları toplumsal uyum ve düzen açısından bağlayıcıdır.³¹

Ayrıca genel ahlak kuralları ve bu kuralların o toplumda hayat bulma biçimleri, hukuk normlarının yasal ve sosyo-ekonomik yapıya, milli bünyeye ve ihtiyaçlara uygunluğu anlamındaki sosyolojik meşruiyetini sağlaması açısından da önemlidir. Dini kabuller de bu safhada benzeri bir rol üstlenirler. Ancak hukukun kâmil manada meşruiyetini sağlamada gerek yasal gerekse sosyolojik meşruiyet, hakikatin sadece yarısıdır. Diğer yarısı ise hukuk normlarının üst ve ulvi bir ideale bağlama zaruretidir. Buna da hukukun felsefi meriyeti denir.³² İşte bu kademede üst ahlak normları tekrar devreye girmektedir. Bunun içindir ki adalet idesi ve üst ahlaki normlar pozitif hukuktan önce gelir. Hatta adalet idesine “hukukun ahlakı, vicdanı” da denir.³³ Hukuk düzeni ise ahlakı somutlaştıran, yaptırımları görünür hale getiren bir yapıdadır.³⁴ Pozitif hukuk açısından bakıldığında hukukun kaynağı devletin iradesi gibi görünse de hukukun asıl kaynağı ahlaki akıldır; diğer bir deyişle hukuki vicdandır.³⁵ Kamusal alanda ahlakın asgari düzeyde gerçekleşmesi için kanunilik ilkesinin yanı sıra hukukun üstünlüğü ilkesi de gereklidir. Bu aşamada insanların hangi kurallara tabi olduğunu bilmesi, kuralları ihlal edenlere önceden belirlenmiş yaptırımların uygulanması ile kuralların ve yaptırımların uygulanmasında adaletin gözetilmesi başlangıç için vazgeçilmez temel şartlardır.³⁶

4. Ahlak ve Siyaset Felsefesi Açısından Adalet

Adalet düşüncesi, ahlâk ve siyaset felsefesinin merkezinde yer alır. Bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde zorunlu bir erdem olarak kabul edilen adalet, aynı zamanda toplumsal ve siyasal kurumların işleyişinde de vazgeçilmez bir yere sahiptir.³⁷ Temel erdemlerin nefsin gücüyle

²⁹ Güler, “Pozitif Yasa (Hukuk-Kanun) ve Vicdan Arasında Adaleti (Allah’ı Arama)”, s. 125; Zeynep Direk, “Yasanın Kaynağı Üzerine”, *Başkalık Deneyimi* (İstanbul, 2005), s. 111.

³⁰ Z. Mesut Arslan, *Milletlerarası Hayatta Ahlak* (İnsan Hakları (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Türk Grubu), 1947), 11/s. 4; Çağrı, “Ahlaki Müeyyide”, s. 176.

³¹ Çağrı, “Ahlaki Müeyyide”, s. 176.

³² Orhan Münir Çağıl, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş (Hukuk Başlangıcı Dersleri I-II)* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1988), ss. 55-56; Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, s. 282.

³³ Çağıl, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş (Hukuk Başlangıcı Dersleri I-II)*, ss. 56-57.

³⁴ Mustafa Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), s. 24.

³⁵ Çağıl, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş (Hukuk Başlangıcı Dersleri I-II)*, ss. 95-96.

³⁶ Ali Bardakoğlu, “Ahlakın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, *Eskiye Güz* 35 (2017), ss. 51-94; Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, s. 284.

³⁷ Nevzat Can, “Çağdaş Siyaset Felsefesinde Adalet Kavramının Yeri ve Önemi”, *Felsefe Dünyası* 45 (2007), s. 1.

Garîb-nâmesi gibi metinler, İslâm'ın, İslâm medeniyetinin Türkçe ifadeleri olarak yorumlanabilirler. Bunlar aynı zamanda, kurucu metinler tarafından belirlenen anlam ve değer dünyasının farklı kültürlerde ifadesini bulan katmanlı yapısını da belirlerler. Hoca Ahmed Yesevi, Yunus Emre, Âşık Paşa gibi şahsiyetlerin eserleri bizim sürekliliğimizi sağlayan, kalıcılığımızı arttıran önemli metinlerdir.

13. yüzyılda Kırşehir'de dünyaya gelen Âşık Paşa, şair ve mutasavvıf olarak bilinir. Dini, tasavvufi ve didaktik bir eser olan Garîb-nâme'yi, mesnevi tarzında kaleme almıştır. 12 bin beyit olan Garîb-nâme, halkı eğitmek amacıyla yazılmış Türk tasavvuf edebiyatının en eski ve tesirli örneklerinden birisidir.⁴² Moğol istilasının coğrafyada meydana getirdiği hareketlilik ve kültür etkileşimleri sebebiyle Garîb-nâme, Fars kültürünün etkisine karşı Türklerin varlık kaygısı güttüğü bir dönemde kaleme alınmıştır. Bu nedenle Garîb-nâme'nin siyasi ve kültürel kaygılardan kaynaklanan bir metin olarak üretildiği söylenebilir.⁴³ Dönemin etkilerini taşıyan eserde dini ve siyasi yönden güçlü bir "birlik" vurgusu sıklıkla dikkat çeker. Eserdeki beyitler, vicdani/ diyani açıdan kişinin iç dünyasında oluşacak "adalet" duygusunu bir yandan bireysel açıdan desteklerken, diğer yandan toplumsal birlik açısından adaleti sağlamanın önemine, bu konuda din bilginlerine ve devlet yöneticilerine düşen görevlere dair tavsiyelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla yukarıda kısaca zikredildiği üzere hem filozofların bahsettiği anlamda kişinin tevhide ulaşması için her türlü aşırıktan uzaklaşması ve kendi hakkı olmayana gönüllü olarak el uzatmayacağı bir adalet anlayışına sahip olması hem de eserin yazıldığı dönem itibarıyla dini ve siyasi birliğin önemi dikkate alındığında hukuki açıdan adaletin sağlanması konusunda dikkat çekici bir yere sahiptir. Bu sebeple de eser başlıklar halinde yer verilen konulara manzum bir örnek teşkil etmesi açısından ele alınacaktır. Aşağıdaki iktibaslar bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Âşık Paşa eserin başında alemin yaratılışı ve Allah'ın varlığına dair işaretlere bakarak insanın halife oluşunu hatırlamasını ister.⁴⁴ "İnsan ibretle bu dünyanın hallerine bakıp kendi halini de hatırlamalıdır."⁴⁵ İnsan kendisine yöneldiğinde kendisinde melekî, şeytânî ve âdemî denilen özellikleri fark edecektir. İnsanın var oluşunun nihai gayesini bulması için bu özelliklerini tanıması gerekir. Ruh ile beden madde ile manayı şahsında birleştiren bir varlık olarak insan, halife oluşunu hatırlamalıdır. Bu iki alem arasında olan insanın arayışını Âşık Paşa şöyle ifade eder: "Kendü orta menzili dutmuş-durur /Ol iki mülk ehlini utmuş-durur."⁴⁶ Bu noktada Hz. Peygamber'in ve sahabilerin örneği, Kur'an'ın yol göstericiliği ve nuru insan için birer yardımcıdır. Âşık Paşa bunlardan istifade etmenin önemi üzerinde durarak okuyucusunu tevhide ve onun alameti olarak da ahlaki olgunlaşmaya çağırır. Tevhide hakiki anlamda ulaşmak için eserin değişik beyitlerinde yer aldığı gibi, insanın nefisini terbiye

⁴² Günay Kut, "Âşık Paşa", *DİA*. (İstanbul, 1991), Cilt 4, s. 1.

⁴³ İhsan Fazlıoğlu'nun "XIV. Yüzyılda Ne Oldu? Tarihi Bağlam ve Türk Düşüncesinin Kurucu Bir Metni Olarak *Garîbnâme*" başlıklı konuşmasından alınmıştır.

⁴⁴ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, çev. Kemal Yavuz (İstanbul: TDK Yayınları, 2000), 1/s. 15.

⁴⁵ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 171.

⁴⁶ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 165.

etmesi gerekir.⁴⁷ Kur'an'da insanın ruh ve bedenden oluşan iki yönüne işaret edilir. Bu iki başlılık insanın sürekli mücahede halinde olmasını gerektirir. İnsan ancak bu şekilde erdemleri gerçekleştirerek yaratılış amacını gerçekleştirir. Hakkın sıfatlarıyla sıfatlanır ve dostu olur. İnsanın bu iki yönüne de işaret etmesi açısından Kur'an'ın bakışı gerçekçidir ve Garîb-nâme'de de bu durum şöyle anlatılır: Vücut gece-gündüz nefis ile alışveriş yapar; bu yüzden Allah'a asi olur. Can ise gece gündüz aşkla alışveriştedir; bu sebepten sevgiliye doğru gider. Ey Âşık! Sen canını aşka uydur da sonunda asıl sahibini apaçık bir şekilde gör.⁴⁸ “İnsanın bedeni, manası gönülde yazılı olan bir kitaptır. Bu manadan ancak benlik iddiasından geçebilen gönüllerin haberi vardır.”⁴⁹ Böyle bir dereceye gelmek için ise insan, nefsinin beyi, nefsi de onun kölesi olmalıdır ve nefsi hiçbir zaman kişiye emrecek, onu tesir altına alacak kadar güçlenmemelidir.⁵⁰

Pozitif hukuk açısından bakıldığında, hukukun kaynağı devletin iradesi gibi görünse de hukukun asıl kaynağı ahlaki akıldır; diğer bir deyişle hukuki vicdandır.⁵¹ Allah'ı tanıma, sevme onun gözetiminde olduğunu bilme, rahmeti altında olduğunu hissetme ile başlayan gerçek bir dindarlıkta, böyle bir bilinç davranışlara da sirayet eder. Ancak burada en önemli nokta ahlaki değerlerin kişinin bilincinde, vicdanında yer etmesidir. Kişi bu değerleri içselleştirdiği takdirde kendisini kimsenin görmediği en mahrem hallerde bile vicdanına aykırı davranmayı, bir bakıma insanlığına, özüne yaradılışına ihanet olarak görecektir. Hukuk şeffaflığı, hesap verebilir olmayı öngörse de din, hiç kimsenin olmadığı yerde bile, şeffaflığı, kendine karşı dürüst olmayı, Yaradan'a karşı hesap verebilir olmayı öğütler.⁵² Böyle bir arınma hali, ancak kişinin yaradılışının farkında olması ve kendisinde bulunan iyi ve kötü yönlerini tanıması ve ile mümkündür. Bu bakımdan Âşık Paşa kendisine has üslubuyla kişiyi aklın ve vicdanına yoluna çağırmakta, güzel ahlaka teşvik etmektedir. Diğer yandan kişinin benliğinden, bencilliğinden kaynaklanan davranışları konusunda uyararak nefsin tuzaklarına dikkat çekmektedir. O, aklın dostları olarak; ilim, ibadet, zikir ve saf bir gönül sayarken iman ve güzel ahlaka dahil olan; kanaat, sahavet, samimiyet, muhabbet, sadakat ve hayayı da akıldan ayrılmayan hasletler olarak zikreder. Bunlar ve bunlara benzer ne varsa hepsi aklın ordusudur. Fakat nefsin de orduları vardır ki inkâra ve kötü ahlaka dair olan; kibir, kin, günah işleme, iki yüzlülük, cimrilik, hile, öfke, cehalet, haset ve aldatma gibi çirkin huyları da zikreder ve bunlar gece gündüz, nefse yoldaşlık ederler diyerek kişileri uyanık olmaya çağırır. Yine sınırsız istekler, kötü işler, fitne çıkarmak da nefse sıkı sıkıya bağlıdır ve nefisle birlikte olup akılı bozguna uğratmak isterler. İşte bunlar ve bunlara benzer ne varsa, hepsi nefsin arkadaş ve dostlarıdır.⁵³ Bir başka beyitte ise “Can, akıl, anlayış ve din gökten indi; nefis vücut, kibir ve kin ise yerden çıktı. Saadet, ikbal ve mertebeler gökten indi;

⁴⁷ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 64.

⁴⁸ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 115.

⁴⁹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 101.

⁵⁰ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 311.

⁵¹ Çağıl, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş (Hukuk Başlangıcı Dersleri I-II)*, ss. 95-96.

⁵² Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, s. 45.

⁵³ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 217; Ecemnur Topçu, *Garîb-nâme Hikâyelerinin Tasnifi ve Hikâye Konularının Birbirleriyle Olan İlişkisi* (İstanbul: FSMVÜ, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

sıkıntılar, fesatlar ve kötülükler de yerden bitti” diyerek iyiliği, güzelliği ve ona dair tüm sıfatları Allah’a, kötülüğü ve ona dair her türlü çirkin davranışı ise kişinin nefesine yönelmekte ve kişinin Allah ile yakınlık kurabilmesi için Hakkın boyasıyla boyanmasına işaret etmektedir. Gök uhrevi olanı yer ise dünyayı, dünyalığı ve nefsi temsil etmektedir. “Her türlü rahmet ve nimet gökten yağmakta; ne kadar zahmet ve sıkıntı varsa yerden doğmaktadır. “Yer vücut, gök ise can demektir”⁵⁴ beyitlerinde de beden nefsi ve kişiyi yalnızca sürükleyen her şeyi temsil ederken can, ruh inceliğine, gönül güzelliğine ve iyi bir ahlaka dair her türlü davranışı temsil etmektedir.

Bu bağlamda fıkıhın İslam ahlakı ile iç içe olmasının da kaçınılmaz olduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü fıkıh kurallarının bir gayesi de İslam ahlakının temel değer ve erdemlerini somutlaştırarak Müslüman toplumlarda uygulamaya taşımaktır. Aynı şekilde ahlak da adab-ı muâşeret ve faziletler gibi sadece bireysel hayata yön veren değil toplumsal hayatı kuşatan bir yapıdır. Nefsini terbiye etmiş, ahlakını güzelleştirmiş ve Allah’ın hoşnutluğunu kazanmayı hak etmiş kâmil insan da topluma yön veren ve önderlik eden kişidir. Bu kişi zarar ve ziyanın, hayır ve iyiliğin farkında olan, zarar ve şerden ayrılmak, uzak durmak için tedbir alan kişidir. Tedbiri ise toplumdaki kötülüğü uzaklaştırmak için, ihlasla alır ve maksadı Allah’ın rızasına ulaşmaktır. Fesadı, bozgunculuğu, günahı seçen ve bu fenalıklarından dolayı pişmanlık duyup tövbe etmeyen kişinin kulluğuna değer verilmez.⁵⁵ İşleri bozgunculuk hile ve iki yüzlülük olan, hakkı örten inkarcıların yeri cehennemdir.⁵⁶ Kafirler de kibri, kinleri, riyaları, fitne ve hileleri sebebiyle imandan mahrum kalmışlardır.⁵⁷

Fıkıh genel olarak ibadetler ve muamelat olarak iki kısımda ele alınır. Kişinin Allah ile irtibatını sağlayan ibadetler dindarlığın bir göstergesi olsa da dindarlığın ve dine bağlılığın yalnızca belli ibadetleri yerine getirme veya belli haramlardan uzak durma şeklinde anlaşılması günümüz açısından ciddi bir problemdir. Bunun yerine bireyin hayatının tamamına nüfuz eden, ahlakının ve dindarlığının kemaline işaret eden, ihsan anlayışı üzerinde tekrar düşünmek yerinde olacaktır. “Her an Allah’ın huzurunda ve gözetiminde olduğunun farkında olmak” şeklinde tanımlanan ihsan, kişiyi diğer varlıklara karşı da sorumlu bir birey yapacaktır.⁵⁸ Âşık Paşa da ihsan derecesinde olmayan ibadetler üzerinde durur. Kişiler arasında zengin olduğu halde -ibadet ehli bile olsa- cimri davranan, eli sıkı kişi; fakir olduğu halde kendini bir şey sanan boşboğaz kişi; gözü doymayan, aç gözlü âlim kişi; utanma duygusundan mahrum kadın; çabuk öfkelenen ve öfkesine hakim olamayan hükümdar; ibadetiyle kibirlenen kişi; olgunluk yaşına geldiği ve ölüme yaklaştığı halde ibret alıp Allah’a yakınlık göstermeyen ihtiyar; infak ettiği halde amelini riya ve gösteriş karışan kişi; kendisini ibadet ehli olarak gösteren riyakar kişi Allah’ın merhametini hak edemez.⁵⁹ Nitekim mühim olan sadece

⁵⁴ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 159.

⁵⁵ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/2/s. 825.

⁵⁶ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 431.

⁵⁷ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 439.

⁵⁸ Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, ss. 45-46.

⁵⁹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/2/ss. 683-697.

ibadetlerin yerine getirilmesi değil kişinin samimiyeti ve üzerindeki etkileridir. Bununla beraber Âşık Paşa hakkıyla yapılan ibadetlerin insanın hakikate ve mutluluğa ulaşması için ilk aşama olduğunu belirtir. Kişi, şeriat dairesi içindeki şer'î emirleri bilmeli ve yerine getirmelidir. Çünkü bunlar tasavvuf yolculuğuna çıkan kişi için yol azığıdır. “Tarikat” ise o yola girip zorluklara katlanmaktır. “Riyazet” yolun tehlikeleridir. Bu yolda nefis, kibir ve kin kişinin yoluna çıkan ve onu yolundan alıkoyabilecek düşmanlardır. Onlara karşı çok dikkatli olmak gerekir. “Marifet” menziline ulaşmak ve Hakkın huzurunu varmak için bir yoldaşa ihtiyaç vardır ki onlar peygamberler veya velilerdir. Hak yolunun “beyleri” olan bu kişilerin beylerbeyi de Muhammed Mustafa’dır. İşte ruhun bu hakikate ermesine “marifet” denir. “Hakikat” ise, dostun cemalini görmektir.⁶⁰

Ayrıca İslam’dan önceki duruma bakılmalı da Hz. Peygamber ile gönderilen İslam’ın getirdiği dirlik düzenin kıymeti bilinmelidir.⁶¹ “Farz da vacip de doğru yol olan Mustafa’nın şeriatıdır.”⁶² Öncelikle şeriatın yerine getirilmesi ile insan güçlenir ve Yaradan’a karşı görevleri ile onun sevgisini kazanarak dostu olur ve aşk makamına ulaşır.⁶³ Kişi nefsinin isteklerini bırakırsa Hak katında yüceliklere erişir. Bunun için niyetini hayra çevirmesi gerekir ki ona bu konuda yol gösterecek olan dinin hükümleridir.⁶⁴ “Bütün insanlar için İslamiyet’in hükümleri, bu vücut gemisinin lengeridir. Fakat herkesi hükmü ve idaresi altında tutup götürecektir usta bir kaptana ihtiyaç vardır ki o da insanın aklısıdır ki insan aklı iş yapar. Halk akıl sayesinde gece-gündüz rahat yaşar. Aklın ise fikirlerle dolması gerekir. Fikirlerle de amel etmek gerekir. Amel ise dinin hükümlerine uyarak olur. İşte insana haddini bildiren, yerini ve derecesini gösteren bu hükümlerdir. Peygamberler ve veliler bu hükümler sayesinde dünyaya meyli bıraktılar da kötülüklerden ve karışıklıklardan onun sayesinde kurtuldular.⁶⁵ Hz. Peygamber’in şeriatı silahını kuşanmasını onun aşk ve tevekküle ulaşmasını sağlar.⁶⁶

Allah’ın nimet verdiği bir grup alimlerdir ki bunlar dine uygun olarak kılı kırk yarararak şeriata göre hüküm verirler. İnsanların gönüllerini ve dimağlarını temizlerler. Ancak bunun için de bu kimselerin ilim sahibi, Kur’an ehli, mescid ve minberi taht edinen ilmiyle amel eden kimseler olmaları gerekir.⁶⁷ Görünen maddi ülkeye hükmeden sultanın emri gönüllere ulaşmaz. Ama velilerin hükmü gönüllere ulaşır. Velilerin ise, Hakka tam bir sevgi ve bağlılığının olması, gönlünü temizlemiş olması ve Allah’ın ahlakı ile ahlaklanmış olması gerekir.⁶⁸ Bir diğer grup ise, Allah’ın kendisinde dinde doğru ve yanlış ayırma istidadı verdiği kimsedir. Allah’ın emirlerini önce kendisi yerine getirir ve halka bildirir. Sözleri ve fiilleri uyum içindedir. Bu ilim ve amel kendisine lütfedilen kişi, insanların

⁶⁰ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/2/ss. 661-665; Fatma Zehra Pattabanoğlu, “Kozmolojik ve Epistemolojik Perspektiften Âşık Paşa’da İnsan Anlayışı”, *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe* (Kelam ve Tasavvuf Sempozyum Bildirileri I, Ankara, 2020), s. 235.

⁶¹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 64.

⁶² Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 57.

⁶³ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 43.

⁶⁴ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/s. 299.

⁶⁵ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/ss. 305-307.

⁶⁶ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/2/s. 573.

⁶⁷ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 365.

⁶⁸ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/ss. 369-370.

gönlünde taht kurmuştur.⁶⁹ Zikredilenler ışığında denilebilir ki diğer hukuk anlayışlarından farklı olarak fıkha dahil olan ve esasen fikhin güçlü yanları olarak görülmesi gereken iman, ibadet ve ahlak, kişide adalet duygusunun oluşması ve yerleşmesi açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Yani kişinin kâmil bir Müslüman olmasının önemli bir göstergesi adil, hak yemeyen, herkesin ve hatta tüm mahlukatın hakkına saygı gösterecek bir olgunluğa ulaşmasıdır.

Eserde tevhid üzerinde sıklıkla durulurken, tevhid inancının birlik ve sosyal bütünlük gerektirdiği "Zira birlik Hak Çalab birliğüdür İkilik şol asiler dirliğidir"⁷⁰ ifadesiyle çok net bir şekilde açıklanır. Bir başka beyitte "Şunu biliniz ki nerede birlik varsa, kim kiminle benlikten geçip Allah için birbirini severse, iki cihanın saadeti onlara verilmiştir. Onların durakları dostların kalbidir. Birlik içinde olanlar gerçek muratlarına kavuştular: tanıdık olsun, yabancı olsun, herkes bunlara boyun eğdi. Çünkü birlik Allah için olan birliktir. İsyen edenler ise ikilik içinde, ayrılık ve fitnede birleşirler. Birliğe inanmak, doğruyu bulmak ve Allah'ın lütfuna ulaşmaktır. İman etmek saadete, kutluluğa işarettir. O insanı yüce ve uygun hale getirir. Ey dostlar! Sevgili ile bir olun, son nefeste şehadet kelimesini söyleyerek dünyadan gidin."⁷¹ Hz. Peygamber'e isyan edenlerden bahsederken bu isyan hem tevhidi reddedenlerin hem de toplum birliğini tehdit edenlerin imasını vermektedir. "Birlik rahmet ayrılık azaptır"⁷² hadisi ile birliği ele aldığı bölümde "Her işin başı birliktir, birliğe bağlanıp inanmak yiğitliğin en olgun şekildir. Birliğe inananlar hedefe ulaştı, ikilikten, fitneden kimse bir şey elde edemez."⁷³ Allah'ın rahmeti birlik içinde olanlardır."⁷⁴ "Emirler de birlikte yapılmalıdır. Böylece bu birlik tüm topluluğu rahmete kavuşturur. Allah'ın lütuf ve ihsanları birliktedir. Çünkü o bütün güçlükleri ikilik ve fitneye yerleştirdi. Allah'ın rahmeti cemaat üzerinedir. Çünkü "cemaat rahmettir"⁷⁵ buyurdu.⁷⁶

Yunus Emre'de gördüğümüz "Yetmiş iki millete aynı gözle bakmak" anlayışına Âşık Paşa'da da rastlarız. "Varlıkların hepsi aynı özden olsa da farklı şekillerde görünmüşlerdir. Her birinin Allah'ı bilmesi farklı farklıdır. Ancak yetmiş iki milletin de kendisine yöneldiği, medet umduğu, sevdiği ve taptığı Allah'tır. Dilleri, yakarışları, eksikleri fazlalıkları farklı olsa da herkes Hakkın kapısına muhtaçtır. Hepsinin maksadı aynıdır ve hepsi o kapıya bağlanmalıdır. O kapının kullarına düşen de bir olup fitneden uzak olmaktır. Kim ikilikte kalır, fitne ve kargaşa çıkarırsa; yarım Allah'ın huzuruna günahkâr gelecektir."⁷⁷ Hakkın tüm kullarını din, dil, renk ayrımı yapmadan "bir" görme ve kendinden ayırmadan muamelede bulunma anlayışı sosyal adaleti sağlayacak vicdani bir mekanizma oluşturur.

⁶⁹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/s. 55.

⁷⁰ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 65.

⁷¹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 67.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/278,375.

⁷³ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 87.

⁷⁴ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 89.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/278.

⁷⁶ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 95.

⁷⁷ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 149.

Allah'ın nimet verdiği akıl, ilim ve hüner sahibi birtakım kimseler vardır ki her onlar zaman insanların saygı gösterdiği ve danıştığı, insanlardan sıkıntıyı kaldıran ve işleri kolayca yoluna koyanlardır. Onlar daima Allah'a yakışır iş yapar.⁷⁸ Akıl ve ahlâkın birbirlerinden ayrılmaması gerektiğini düşünen Âşık Paşa, erdemlere ulaşmanın ilim ile mümkün olacağına dikkat çeker. Âşık Paşa ilimsiz erdemini fayda getirmeyeceğini vurgularken bedenlenmiş ama ruhen aç kalmış bir insanı misal verir. İlimsiz erdem, meyvesiz ağaç gibidir ve erdemi ayakta tutan da ilimdir ki erdemli kişinin de ilmi yoksa düşüp yıkılması muhtemeldir.⁷⁹ Âşık Paşa'ya göre, âlim mertebesine ulaşan kimse, "bir soruya bin cevap verebilecek nitelikte yetkin bir ilmi ehliyet" sahip olmalıdır. Daha sonra bu ilmin bereketini görebilmesi için ilmine uygun davranması gerekir ki bunun göstergelerinden birisi de âlimin dünyaya yönelik bir hırsının olmayıp kanaatkâr olmasıdır. Âşık Paşa, âlimin saygınlığının ve avam üzerinde sözlerinin tesirli olabilmesini bu üç şarta bağlamaktadır.⁸⁰ Bilginin, ilmin başlı başına bir değer olduğuna işaret eden Âşık Paşa, âlimlerin sultanlara söz geçirebildiklerini belirtir.⁸¹

Allah Hz. Peygamber'e "Şüphesiz sen yüce bir yaratılış üzeresin"⁸² buyurdu. İşte aşk için de böylesi yüce bir ahlak gerekir. Böylece kişi kibrini bırakır, kötü huylarını terk eder, dünyaya meyil azalır da kişi ibadete ve iyiliğe yönelir. Kalbine Allah'ın mührü vurulmuştur artık.⁸³ Âşık kâinat kitabını hikmetlerini ve ibretlerini harf harf okur, anlar, idrak eder.⁸⁴ Aşk makamına ulaşan kişide bazı ahlaki özellikler husule gelir. Dostunu sevmek Allah'ı sevmektir: kim onun sevdiklerini hoşnut ederse onu bulmuş demektir.⁸⁵ Âşık Paşa, taraf tutmaksızın ve inancına bakmaksızın, insanlara gelecek zararları engelleyen, onlara haklarını veren kâmil kişinin Yahudi, Hıristiyan, Müslüman tüm insanlar tarafından benimseneceğini, yetmiş iki millet tarafından itibar göreceğini belirtir. Âşık Paşa, ahlâken insanlara güven veren kimsenin bütün insanları kendisine bağlama potansiyelinden söz etmektedir: Hoşgörü ile bakmak bütün kusurları örter, lakin öfke ile bakmak bütün kusurları ortaya çıkarır. İyi gözle bakan iyi, kötü gözle bakan kötü görür.⁸⁶ Bu sebeple kişi kimseye kin beslememeli ve faydasız sözden sakınmalıdır.⁸⁷ Zaten insanlar arasında ayırım yapmaksızın ve inancına bakmaksızın herkese hakkını veren kimseye söz söylenmez.⁸⁸ İnsanlar onu üzmez ve onun için kötülük düşünmez. Hangi milletten olursa olsun herkes onu sever. Zira bu kimseler yetmiş iki millet için büyük bir mutluluk

⁷⁸ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/s. 49.

⁷⁹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/2/s. 651; Zübeyr Ovacık, "Âşık Paşa'nın Garîb-nâmesinde Siyaset Düşüncesi", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, (Mart 2016), s. 305.

⁸⁰ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/ss. 365-367.

⁸¹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/2/s. 967; Ovacık, "Âşık Paşa'nın Garîb-nâmesinde Siyaset Düşüncesi", s. 305.

⁸² Kalem 68/4.

⁸³ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/ss. 209-211.

⁸⁴ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/s. 213.

⁸⁵ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 43.

⁸⁶ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 9.

⁸⁷ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 311.

⁸⁸ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 315.

kaynağıdır ve onu sevenler de sıkıntıya düşmezler. O bütün yeryüzünün insanları arasına düşse, ahlaki yüzünden hepsi ona köle kesilir.⁸⁹

Âşık Paşa'ya göre, ahlâkın en yücesine ulaşanlar, iyilikte yapanlara da kötülük yapanlara da iyilikle karşılıklıta bulunan kimselerdir. Âşık Paşa'ya göre, böyle kimseler, halkın gerçek hallerini; çirkin huylarını bütün günah, fitnelerini bilmelerine rağmen yine de onlara iyilikle muamele etmekten geri kalmazlar, onları kötülemezler, aralarında bir ayırım gözetmezler. Dolayısıyla bu kimseler, güneşe benzerler sıcaklığı ve nuruyla bütün insanlığı aydınlatırlar. Âşık Paşa, bu kimselerin Tanrı'nın seçilmiş kulları olduklarını belirtmektedir.⁹⁰ Âşıkların, Hakka ve hakikate gönül verenlerin makamı olan bu makam, "sıdk ve şüpheden uzak olmak" ile eşdeğerdir.⁹¹

İhsanlara ve lütuflara gark olan, insanlar arasında değer gören sekiz çeşit insandan ve zenginlikten bahseder. Bunlardan ilki ömrünü ibadet ve dua ile geçiren ihtiyarlardır. "Onları ganimet bilip gece gündüz onlara köle gibi hizmet eyle der. İhtiyarların gönlünde olana rahmet yağar."⁹² Bir diğeri ise Allah'ın kişiye çok mal vermesidir. Dünyada zenginliği elde etmiştir ancak dünyaya değer vermez, gözü gönlü toktur. Malı onu ibadet ve taattan alıkoymaz. Zenginliğini açları doyurmak, fakiri yedirmek ve giydirmek için harcar. İnfak eden ve şükürünü ifa eden bu kişi gerçek zenginliği elde etmiştir.⁹³ Bir diğeri kibir ve büyüklemeden gönlünü arındıran mütevazi kişidir. İnsanlara tepeden bakmaz, alçak gönüllü davranır ve daima iyilik eder. Böylece o, tevazuuyla insanlar nezdinde yüce bir yer elde eder.⁹⁴ Bir diğeri kanaat sahibi kimsedir ki dünyaya tamah etmez, başkalarının elindeki ile ilgilenmez. İster varlık içinde ister darlık içinde olsun daima gözü gönlü toktur ve şükür ile meşguldür. Gönlünü halka değil hakka yöneltmiştir. İşte "kanaat tükenmez bir hazinedir" sırrına eren bu kişi dünyada zenginliğe eren kişidir.⁹⁵ İnsanlara karşı daima güzel ve yumuşak sözler söyleyen kimsedir ki- Hz. Peygamber'in huyu ile huylanan bu kimse- bu huyu sebebiyle kafirler bile Müslüman olur. Bu hali sebebiyle o, insanların gönlünü kazanmış ve Peygamber'in ahlakı ile ahlaklanarak Allah katında da büyük bir derece elde etmiştir.⁹⁶ İmanın gereği olarak yaptığı ibadetler kişiyi nefisini eğiterek daha ahlaklı olmaya teşvik ederken, ahlakın gönlünden benimsenmiş hali, hukukun işini kolaylaştıran önemli bir etkidir.

Din, insanın kendisine lütfedilen akıl, kalp ve irade sayesinde ahlaki bakımdan kendisinin farkında olmasını, eksikleri hakkında düşünmesini ve düzeltilmesini böylelikle de ruhen olgunlaşmasını ister. Kişi öncelikle kendi ahlakından sorumludur ve düzeltilmesi gereken ilk kişi de kendisidir. Fakat aynı zamanda toplumun da nizama ve birliğe ihtiyacı olduğundan din, topluma da bu anlamda birtakım görevler yükler ve toplumun olumsuzluklar karşısında adaletten yana olmasını ister. Âşık

⁸⁹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/s. 317.

⁹⁰ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/ss. 349-355.

⁹¹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/s. 21; Ovacık, "Âşık Paşa'nın *Garîb-nâmesinde* Siyaset Düşüncesi", s. 280.

⁹² Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/ss. 45-47.

⁹³ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/ss. 47-49.

⁹⁴ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/s. 59.

⁹⁵ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/s. 63.

⁹⁶ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/ss. 65-67.

Paşa'ya göre Allah'ın nimet verdiği kimseler arasında yer alan ve toplumda adaleti sağlamada en büyük sorumluluğu üstlenen yönetici ve idarecilerde asalet, akıl ve kuvvet özelliklerinin bulunması gerekir. Zira idarecilerde asalet olmazsa kimse ona bağlanıp emrini dinlemez. Akıllı olmazsa memleketi mamur hale getiremez. Kuvvetli olmazsa da tebaasına söz geçiremez. Devlet ve dirayeti olmayan sultanlık yapamaz, böylelerini kimse dinlemez. Bunlar üçü bir arada olursa heybeti bütün dünyayı sarar.⁹⁷ Bu özellikler hükümdarlık için şart olsa da bunların Allah korkusu ile dizginlenmesinin gerekliliğinden söz eden Âşık Paşa, saltanatı elinde bulunduran sultanın kamu gücüne sahip olduğunu, böylelikle hükmünün de her yerde geçerli olduğunu, öyle ki gözlerin görmediği en gizli yerleri bile gördüğünü hatırlatır. Bununla birlikte, Âşık Paşa'ya göre böylesi bir sultan, adaletle her tarafı bayındır ve refaha ulaştırarak halka faydalı olur isterse de zulümle ülkeleri harap ederek halkı canından ve malından bezdirir.⁹⁸ Âşık Paşa, saltanatın devlet, devletin de güç ve kudret olduğunu bununla birlikte Tanrı'nın koyduğu düzenin gereği sultanlar geçici de olsa saltanatın kıyamete kadar devam edeceğini belirtir. Ancak saltanat da gücünü Tanrı'nın kudretinden alır. Bu sebeple cahil kimselerle güçlü bir devlet kurulamayacağını, bilgisiz insanların kavga ve anarşi doğuracağını anlatır.⁹⁹

Âşık Paşa'ya göre, padişahın ister adaleti isterse zulmü olsun icraatları her zaman halkın gündeminde olacaktır. Bu çerçevede, padişahın maiyetindeki beyler, askerler, memurların vergi veya ceza bağlamındaki uygulamalarının adalete uygunluğu gündeme gelmektedir.¹⁰⁰ İdarecilerin halka nasıl davranması gerektiği ile ilgili tavsiyelerde bulunan Âşık Paşa, insanlara insafli davran, her sözü ölçülü söyle ister işte ister alışverişte ister yolculukta nerede olursa olsun insafla yapılan iş güzel olur. Kendin için gerekli gördüğün şeyleri halk için de gerekli gör. İnsaf dinin kalesidir, yani dinin yarısıdır ki kişi böyle görürse dini doğru öğrenmiş demektir.¹⁰¹ Âşık Paşa'ya göre, her an öfkeli, kibirli, kindar, avam ve havassın, kendisinden korktuğu, meseleleri yeterince tahkik etmeden hüküm veren, halka böylece zulmeden bir sultan, Tanrı'nın sevgisini kazanamaz. Dolayısıyla böylesi bir sultanın ömrü az olduğu gibi hakimiyeti de uzun sürmeyecektir.¹⁰²

Garîb-nâmedeki beyitleri boyunca genel olarak, iktidar ile ahlaki tutum arasında sürekli bir irtibat kurduğu görülen Âşık Paşa, ideal bir sultanın adaletli olması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra o, aynı zamanda sultanın ülkesinde isyana, ayrılıklara fırsat vermeyip birliği sağlayarak eşini, dostunu ve tebaasını, dolayısıyla da ülkesini hasımlarına karşı muhafaza etmesi gerektiğinden söz etmektedir. Bu anlamda, Âşık Paşa'ya göre, ideal bir sultan, mazlumları zalimlerin elinden kurtardığı gibi; mahrumları, yoksulları da amaçlarına erdirecektir. Böylece sultan, halkının

⁹⁷ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/1/ss. 359-363; Ovacık, "Âşık Paşa'nın Garîb-nâmesinde Siyaset Düşüncesi", s. 302.

⁹⁸ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/2/s. 851; Ovacık, "Âşık Paşa'nın Garîb-nâmesinde Siyaset Düşüncesi", s. 302.

⁹⁹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/2/s. 851.

¹⁰⁰ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 1/2/s. 597.

¹⁰¹ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/2/s. 893.

¹⁰² Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/2/ss. 689-691.

dertlerine göz kulak olup; yoksulları memnun edip memleketi bayındır ve şen eylemelidir. Yine sultanın adaleti ve maddi ihsanlarıyla dünyayı ayakta tutan bir direk gibi olup halkın sevgisini kazanması gerekir. Aynı şekilde sultan sadece maddi değil manevi olarak da sorumluluk sahibi olmalıdır. Bunun için de toplumun yapısını bozacak fitnelere ve dinin yapısını bozacak hurafelere karşı da mücadele etmeli, hakkın savunucusu olmalıdır. Nihâyetinde iyi bir sultan hem adaleti tesis etmeli hem de ihsanlarıyla yoksulları donatmalı, dertlilerin derdine derman olmalıdır. Âşık Paşa bu nitelikteki sultanların varlıklı veya yoksul ayrımı gözetmeksizin bütün halka şefkat ve merhamet gözüyle bakması durumunda da bütün kamunun dostluğunu kazanacaklarını belirtir.¹⁰³ Bu cihanda adaletiyle şan ve şerefe kavuşan kimi hükümdarların olduğunu hatırlatan¹⁰⁴ Âşık Paşa, Büyük İskender'in "memleketlere askeri güçle, kalplere ise ihsanla sahip oldum" sözünü aktarır.¹⁰⁵

Yukarıda belirtildiği üzere hükümdarın siyasal meşruiyetinin kaynağı olarak Tanrı'yı işaret eden Âşık Paşa, hükümdarlığın sınırlarını ahlâkın yanı sıra hukuki olarak da belirlemektedir. Bu çerçevede insanın sınırsız istekleri sebebiyle düşebileceği menfaat çatışmalarından söz ederek ilahi bir hukukla yönetimin muhtemel çatışmaları önleyeceğini savunur. Ancak şer'î bir hukuk ve onun meydana getirdiği ilahi yasalar, halkı bu tür durumlardan uzaklaştırabilir. Aksi takdirde insanlar helak olabilir ve kaos oluşabilir. Şer'î hukukun yanında akıl da düzeni sağlamada önemli bir fonksiyona sahiptir. Âşık Paşa akıllı "herkesi hükmü ve idaresi altında tutan ve hayatı düzene sokan usta bir kaptan"a benzetir.¹⁰⁶

Güçlü bir sultana adalet ve ahlâk ilkelerini hatırlatan Âşık Paşa'nın, ahlâk ve hukukun yanı sıra; makul ve ölçülü bir tenkide de yer açarak döneminin âlimlerini toplumsal sorumluluk duygusuyla hareket etmeleri konusunda uyarmakta, akıllı kullanmanın da bu anlamda önemine dikkat çekmektedir. Siyaset-ahlak düşüncesi açısından da ulema sınıfı ile iktidarı elinde bulunduranların fikir birliği içinde olması hukukun hem oluşumu hem işlerliği açısından daima önemli olmuştur.

Sonuç

Garîb-nâmede sabit ile değişmez, akli olan ile vicdani olanın birlikte verildiğini, dinin hukuka indirgenmekten ve sadece formel bir yapı olarak sunulmaktan ziyade aşkla ve onun kişide meydana getireceği iştiağ ve ihlasla canlı bir biçimde hayatta var olmasının imkanına dair manzum beyitler ve hikayeler ikna edici bir biçimde sunulur. Ahlaki olanın hem kişinin iç dünyasında, vicdani boyuta hem de sosyal alana taşınmasına dair örnekler vardır. Böylece bireysel ve kamusal alanda ahlâkın benimsenmesi için samimi olarak yapılan ibadetler ve başkalarına karşı Hakkın rızasını gözeterek yapılan davranışlar, kişiyi sorumluluğa, salih amele, insafla hareket etmeye ve ihsana ulaştırır. Dolayısıyla yukarıda çerçevesi çizilen "adalet" kavramının bireysel ve sosyal alanda gerçekleşmesi için geniş halk kitlelerinin bilincinin iknasında oldukça önemli bir yeri vardır. Eser

¹⁰³ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/2/ss. 801-803.

¹⁰⁴ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/s. 359.

¹⁰⁵ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/2/s. 511; Ovacık, "Âşık Paşa'nın Garîb-nâmesinde Siyaset Düşüncesi", s. 304.

¹⁰⁶ Âşık Paşa, *Garîb-nâme*, 2/1/ss. 299-305; Ovacık, "Âşık Paşa'nın Garîb-nâmesinde Siyaset Düşüncesi", s. 302.

sadece yazıldığı döneme tesiri açısından değil sonraki dönemlere tesiri açısından da önem arz etmektedir. Bu bağlamda din; iman, ibadet ve ahlak şeklinde üç unsurdan müteşekkildir. İman Yaradan'a gönülden inanma, tasdik ve teslim olma iken, ibadetler bu tasdik somut birer göstergesidir. İbadetlerin ihlas ile yerine getirilmesi ve kişinin "ihlas" da denilen Allah ile kopmaz bir bağının oluşması dinin, mensupları açısından hedeflediği bir derecedir. Ahlak ise iman ve ibadetler ile kurulan Allah-insan bağının, kişinin dünyevi ilişkilerine yansımaları, her türlü tutum ve davranışta kendisini göstermesidir. Bu itibarla din, bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen, güzelleştiren bir özellik taşır.

Ferdin sorumluluk duygusuna sahip olması ve ahlaki yetkinlik kazanması, toplumsal huzur ve barışı oluşturma, kamu düzenini ihlal eden olumsuz davranışlara karşı değişik aşamalarda bir dizi önlem getirme konularında dinin olumlu katkısının vazgeçilemez olduğu ortadadır. Toplumda köklü bir ahlak anlayışının ve etkili bir hukuk düzeninin kurulmasına en uygun zemini din hazırlar ve bu itibarla da hukuk ve ahlak din ile dayanışma içinde olmalıdır. Ancak günümüzde hem seküler hukuk hem de dini hukuk taraftarları konuyu farklı mecralarda ele alınmaktadır. Bu noktada fıkıh ile ilgili bazı kanaatlerin paylaşılması yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi ilk inen ayetlerden itibaren İslam'ın iman esaslarından sonra ana teması ahlaki meseleler olmuştur. İslam, muhataplarının vicdanlarına hitap ederek söze başlamış, iman, ibadet ve ahlak arasında sağlam bir bağ kurarak erdemli bir toplumun inşasına yönelmiş ve bunu başarmıştır. Ancak zamanla fıkıhın gelişmesi ve fıkıh düşüncesinin zirveye ulaşmasından sonra dini, tek başına fıkıh temsil eder hale gelmiştir. Fıkıhın katı kurallar yığına dönüştüğü bu dönemde, özündeki ahlak vurgusu bir hayli azalmış, "ahlaki ve deruni dindarlık" tasavvuf ve ahlakın konusu olmuştur. Bu durumun devamı olarak ahlak zamanla bireysel tercihlere, adap ve muşerete, müstehaplara dönüşmüş, ibadetler farz, bunların ahlaki özü ve hedefleri ise fazilet olarak görülmüş, faziletler ise nafilelerin kapsamında yer almıştır. Hz. Peygamber'in kamu ahlakı ve kamu görevlilerinin ahlaki/hukuki sorumluluğuna dair hadisleri, uygulamaları ve ilk dört halifenin bu konudaki titizliğine rağmen kamusal alandaki ahlak vurgusu genel dini tavsiyeler içinde kaybolmuş ve istenen tesiri gösterememiştir.

Fıkıh zaten dünyevi ve beşerî yönü ağır basan bir ilim olduğu halde hayatla bağının kopmasının ve dinamizmini kaybetmesinin bir sonucu olan bu durum, üst ve evrensel ahlak ilkelerinin tarihteki kültürel ve yerel uygulamaya örneklerinin ahlaki ilkelerle eş tutularak evrensel olarak algılanması sonucunu doğurmuştur. Dinin, ahlak, hukuk ve siyasetle ilişkisinin sağlıklı bir biçimde tespiti günümüzde her zamankinden çok daha önemlidir. Zira dinin zihinlerde kapsamlı bir hukuk projesine dönüşmesi onun kutsallığına zarar veren bir durum arz etmektedir. Esasen hukuk ve siyaset şekil ve yapı itibarıyla vahyin ve dinin değil, aklın ve bireysel tercihlerden oluşan toplumsal iradenin ürünüdür. Günümüzde Müslümanların adalet ilkesi ışığında kadın hakları, insan hakları, demokrasi, temel hak ve özgürlükler, eğitimde fırsat eşitliği, sosyal adalet, yoksulluk, yolsuzlukla mücadele, çevre

bilinci gibi konulardaki anlayışlarını gözden geçirmeleri zorunlu bir hal almıştır. Kamusal alana dahil edilebilecek bu sorunlar aynı zamanda toplumda ciddi boyutta bir ahlak sorununa da işaret eder. Sonuç olarak İslam'ın ahlaki değerlerinin işlevinin sorgulanması, İslam'ın hakikatinin de sorgulanması şeklinde bir düşünce zincirine bağlanırken, Müslümanların dünyadaki huzur ve refah düzeyleri olayları ele almada düştükleri hataların en açık göstergesidir.

Din, kültür, siyaset, tarihi miras, içinde yaşanılan toplum ve coğrafyanın yerel ve uluslararası ölçekte sorunları, alınan eğitim, aile ve çevre gibi etkenler ya da hırs, öfke, haset, kibir, bencillik, şehvet, açgözlülük, acımasızlık gibi bireyin iç dünyasındaki kötü huylar insan davranışını az veya çok etkilemektedir. Bu etkilerin bileşkesi sonucu sergilenen davranışlar da ayrı ayrı insan unsurunu belirlemektedir. Konu gelip insan unsuru noktasında düğümlendiğinde, “bu kronikleşmiş soruna çare olmada dini ve ahlaki öğretilerin niçin ciddi bir katkısının olmadığı?” sorusu haklı olarak gündeme gelmektedir. Burada asıl sorulması gereken budur. Ali Bardakoğlu'nun da ifade ettiği gibi eğer ahlakı dinin özünde yer alan, hukukun da meşruiyetini tamamlayan üst değer ve normlar olarak anlıyorsak, dini belli şekil şartları ve ritüellerden ibaret görmeyip de bir güven, hak ve adalet çağrısı olarak kavırıyorsak bu soru ve sorgulama daha da önem kazanmaktadır. Çalışmaya konu olan Âşık Paşa'nın Garîb-nâme adlı eserine tekrar dönecek olursak ahlakın din algımızdan ve dindarlık tarzımızdan buharlaşıp gitmemesi için çağın sorunlarıyla yüzleşebilen, çağa uygun ama dinin özünü ortaya çıkarabilecek, zihinleri ve vicdanları eğitebilecek bir dil geliştirme sorumluluğumuz bulunmaktadır. Bunun için kendi tarihi tecrübemizi iyi anlamak bizler için yol gösterici olacaktır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*, ts.

Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlak Dersleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.

Arslan, Z. Mesut. *Milletlerarası Hayatta Ahlak*. İnsan Hakları (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Türk Grubu), 1947.

Âşık Paşa. *Garîb-nâme*. çev. Kemal Yavuz. İstanbul: TDK Yayınları, 2000.

Bardakoğlu, Ali. “Ahlakın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”. *Eskiyezi Güz* 35 (2017).

Bardakoğlu, Ali. *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. İstanbul: KURAMER, 2016.

Can, Nevzat. “Çağdaş Siyaset Felsefesinde Adalet Kavramının Yeri ve Önemi”. *Felsefe Dünyası* 45 (2007).

Canatan, Kadir. “Ahlakın İmkân ve Koşulları”. *Yetkin Düşünce, Ahlak ve Menfaat* 4 (2018).

Çağıl, Orhan Münir. *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş (Hukuk Başlangıcı Dersleri I-II)*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1988.

Çağrı, Mustafa. “Adalet”. *DİA*. C. 1. İstanbul, 1988.

Çağrı, Mustafa. “Ahlaki Müeyyide”. *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*. ed. Muhammet Şevki Aydın - Hadi Adanalı. Ankara: DİB Yayınları, 2017.

Çağrı, Mustafa. *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

- Çağrı, Mustafa. “İtidal”. *DİA*. C. 23. İstanbul, 2001.
- Çağrı, Mustafa. “Kıst”. *DİA*. C. 25. Ankara, 2002.
- Direk, Zeynep. “Yasanın Kaynağı Üzerine”. *Başkalık Deneyimi*. İstanbul, 2005.
- Güler, İlhami. *İman-Ahlak İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Güler, İlhami. “Pozitif Yasa (Hukuk-Kanun) ve Vicdan Arasında Adaleti (Allah’ı Arama)”. *Yetkin Düşünce, Ahlak ve Menfaat* 4 (2018).
- İbn Miskeveyh. *Tehzîbü’l-ahlâk*. çev. Abdülkadir Şener vd. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Kut, Günay. “Âşık Paşa”. *DİA*. C. 4. İstanbul, 1991.
- Kutluer, İlhan. “Müsâvât”. *DİA*. C. 23. İstanbul, 2006.
- Muhammed b. Ali eş-Şevkani. *Fethu’l-kadir*. Beyrut, 1991.
- Ovacık, Zübeyr. “Âşık Paşa’nın Garîb-nâmesinde Siyaset Düşüncesi”. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*,.
- Pattabanoğlu, Fatma Zehra. “Kozmolojik ve Epistemolojik Perspektiften Âşık Paşa’da İnsan Anlayışı”. *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe*. Ankara, 2020.
- Râgıb el-İsfahani. *el-Müfredât*. çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Topçu, Ecemnur. *Garîb-nâme Hikâyelerinin Tasnifi ve Hikâye Konularının Birbirleriyle Olan İlişkisi*. İstanbul: FSMVÜ, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yaran, Cafer Sadık. “İslam Ahlakında Erdem”. *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*. ed. M. Şevki Aydın - Hadi Adanalı. Ankara: DİB Yayınları, 2017.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecellenin Külli Kaideleri*. İzmir, 2000.
- Yılmaz, Ömer-Sırım, Veli. “Zekât-Sosyal Adalet İlişkisi: Gelir Dağılımındaki Adaletsizliklere İlişkin Teorik Yaklaşımlarla Mukayeseli Bir İnceleme”. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri* 1 (2017).